

تبیین ابعاد حریم در روابط فضاهای داخلی مسکن ایرانی-اسلامی

با استفاده از فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی^۱

آرزو محتشم^۲

مهدی حمزه‌نژاد^۳

استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت

کلیدواژگان: مسکن، هم‌جواری فضایی، فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی، حریم.

چکیده

نمی‌توانند به صورت مستقل اثرگذار باشند، از طریق تعیین اولویت‌های هم‌جواری فرضیه ثابت و میزان و اولویت اثرگذاری، با روشی تحلیلی و سلسله‌مراتبی دنبال شد، چهار بعد حریم، معیارها و فضاهای داخلی مسکن و گزینه‌های پژوهش تعیین شدند و در مرحله اول با روش پیمایشی، از طریق پرسش‌نامه و نظرسنجی از فقها و کارشناسان علوم اسلامی، با روش تحلیل سلسله‌مراتبی و تحلیل نرم‌افزاری Expert choice، رعایت حریم دیداری در فضای داخلی مسکن، با وزن نهایی ۰/۴۶۵، در رتبه اول تعیین شد و در مرحله دوم پیمایش با نظر خبرگان معماری اسلامی و روش تحلیلی فوق، اولویت ارزشی رعایت هم‌جواری فضاها نسبت به هم و در نهایت به صورت مجزا نسبت به همه ابعاد حریم مشخص شد. در واقع نگرش اصلی بر این است که، این پژوهش بتواند در درستی هم‌جواری طراحی فضاهای داخلی مسکن مفید گردد و باید‌ها و نباید‌های هم‌جواری‌ها را، به صورت کمی، در قالب استاندارد قابل تعمیم بیان کند.

۱. مقدمه

اشتیاق به پیگیری روش‌های رایج در دنیا، از سوی طراحان و همچنین کاربران، به صورتی چشمگیر ارزش‌های مستتر در فرهنگ

حریم مفهومی در روابط انسانی است، با نمود ارزش‌های اسلامی، که این موضوع حائز اهمیت بودن و جایگاه آن را در مسکن ایرانی-اسلامی نشان می‌دهد. حریم در دوره معاصر، با توجه به تأثیرپذیری روابط داخلی مسکن از نمونه‌های غربی در طراحی اولیه و همچنین به بهانه طرح انعطاف‌پذیر مسکن، در ساختار طراحی‌های فعلی ارزش بیشتری دارد، در واقع درک صحیح از ابعاد حریم در مسکن اجازه تغییرات و انعطاف در فضاهای داخلی را محدود می‌کند. با اعمال حریم، گزینه‌های انتخابی به تعداد نمونه‌های غربی در تغییرات پلان نخواهد بود. در این پژوهش ابعاد حریم در روابط فضاهای داخلی مسکن ایرانی-اسلامی، به منظور درک تحلیل چگونگی هم‌جواری فضاها از حیث هدف کاربردی تبیین گردیده و به منظور عرضه یک مبانی طراحی، رعایت حریم فضاها در گستره‌ای از نظرات کارشناسان در چهار بعد حریم دیداری، شنیداری، بویایی، و حرکتی بررسی شده است.

در این پژوهش، با فرض این موضوع که در مسکن ایرانی-اسلامی، به منظور رعایت حریم داخلی، همه فضاها بر هم تأثیرگذارند و هیچ‌یک

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده مسئول است با عنوان بررسی تطبیقی مفاهیم انعطاف‌پذیری، عوامل ایجاد و جایگاه آن در مسکن با رویکرد اسلامی که در دانشگاه بین‌المللی امام رضا^(ع) به راهنمایی نگارنده دوم در شهر یور سال ۱۳۹۴ دفاع شده است.

۲. کارشناسی ارشد مهندسی معماری اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام رضا^(ع). نویسنده مسئول؛

Arezomoham2014@gmail.com
3. hamzenejad@iust.ac.ir

پرسش‌های تحقیق

۱. حریم چگونه می‌تواند در روابط فضاهای داخلی مسکن ایرانی-اسلامی تأثیرگذار باشد؟
۲. تبیین حریم در مسکن ایرانی-اسلامی دارای چه الزاماتی و رعایت چه مشخصه‌هایی است؟

خانه‌سازی ما را دچار تحول کرده است، طراحی تقلیدی، بدون توجه به نتایج آن و همچنین بازده آن در طول زمان، اثرات خود را مانند تغییرات با صرف هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی و زیست‌محیطی نشان داده است.

قرن حاضر در اغلب نقاط دنیا بشر در معارف بشری، تغییرات اجتماعی، و استانداردهای زندگی رشد بی‌سابقه‌ای داشته است. به جای اینکه این تحولات رویه عملی طراحی محیط را آسان‌تر کنند، آن را مشکل‌تر کرده‌اند. دلایل آن روشن است؛ در حال حاضر انسان برای ساختن بناها، محله‌ها، و شهرها از راه‌های مختلف و بدون توجه به درک کارایی این طراحی‌ها برای رفتار انسان به توانایی‌های فنی (و اغلب اشتیاق فنی) رسیده است. همچنین روشن است که ارزیابی‌های ساده‌انگارانه از تغییرات مورد نیاز در فضای زندگی انسان منتج به آثار جنبی پیش‌بینی‌نشده و ناخوشایندی در طراحی شده است.^۴

آموزه اخلاقی-اسلامی حریم، با توجهات خاص به آن در قرآن و احادیث، مسئله‌ای قابل پیگیری است که از دیرباز در مسکن اسلامی و ایرانی رعایت شده است و در زمان معاصر در حال فراموشی است، زیرا این مفهوم محتمل یک خصیصه فرهنگی موجود در نهاد مسلمانان است. درحقیقت در این پژوهش سعی بر این است که این مفهوم با اقتباس از فرهنگ جدید و رایج دنبال گردد، موضوع اقتباس شده باید با فرهنگ جدید توافق داشته باشد. در غیر این صورت قدیم و جدید با هم همسازی نداشته و در بعضی از موارد حتی دو الگوی متناقض هستند،^۵

باید توجه داشت که دیگر روابط جاری در خانه‌های سنتی، از بابت مساحت زمین‌ها، با ورود فناوری و نیاز به خواست کاربران فعلی و... قابل‌بازیابی کامل نیستند و فرهنگ جدید با دنبال کردن نمونه قبلی اما نسخه به‌روزشده آن باید دنبال شود. اما می‌توان استانداردهای حداقلی را در زمینه هم‌جواری فضاهای داخلی مسکن مطرح کرد، در این حالت دیگر طراحی مسکن مانند غرب با هر حالتی اتفاق نمی‌افتد و رعایت اصول اولیه در طراحی مسکن و توجه به محدودیت‌های تغییرات در آینده طرح را مؤید ارزش‌های اسلامی می‌کند.

این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال که:

- حریم چگونه می‌تواند در روابط فضاهای داخلی مسکن ایرانی-اسلامی تأثیرگذار باشد؟

۴. جان لنگ، آفرینش نظریه معماری، ص ۱.
۵. ادوارد هال، بعد پنهان، ص ۱۲۹.

۲. مبانی نظری

۲.۱. حریم

معنای لغوی حریم: «حرمت»، «تحریم»، «حرام»، «احرام»، و «حریم» همگی با هم قرابت معنایی دارند و از ریشه «حَرَمَ» مشتق شده‌اند. با این حال، در لغت، چندین معنی برای واژه «حریم» برشمرده‌اند، برخی حریم از «حرمت» به معنای (منع) دانسته‌اند، از جمله این منظور به این معنی تأکید می‌کند و می‌نویسد: «حریم را به این دلیل حریم نامیده‌اند که منع صاحبش از تصرف در آن یا تصرف دیگران در آن (بی اجازه مالک) حرام است». ^۶ طریحی هم معتقد است: «اصل معنای تحریم منع است». ^۷ از مجموع کلمات اهل لغت چنین به دست می‌آید که حریم، در دو معنا و مفهوم نزدیک به هم به کار می‌رود:

۱) حریم به معنای آنچه نباید هتک شود،

۲) حریم به معنای آنچه مورد حمایت است.

حریم را می‌توان در قالب توصیه‌هایی از روایات، احادیث و فقها مطرح کرد. اسلام برای تنظیم روابط اجتماعی به طور صحیح و به منظور پیشگیری از نقض حریم‌ها و تبعات ناشی از آن، به‌ویژه از لحاظ تربیتی در محیط خانه، مقرراتی را وضع کرده است و از اهل یک خانه نیز خواسته شده است که برای ورود به اتاق پدر و مادر در ساعت‌های خاصی اجازه بگیرند. خداوند متعال می‌فرماید:

ای کسانی که ایمان آوردید! باید کسانی (از بردگان)، که مالک شده‌اید و کسانی (از کودکان) که به بلوغ نرسیده‌اند، در سه مرتبه از شما رخصت بگیرند: پیش از نماز صبح و هنگام نیم‌روز که لباس‌های (رسمی) خود را فرومی‌نهد، و بعد از نماز عشاء، [اینها] سه (وقت مخصوص) امور جنسی شما است که بعد از آن (زمان)ها هیچ گناهی بر شما و بر آنان نیست (که بدون رخصت وارد شوند، چرا که) برخی از شما بر (گرد) برخی (دیگر) از شما می‌چرخید، این‌گونه خدا آیات را برای شما روشن بیان می‌کند و خدا دانایی فرزانه است و هنگامی که کودکان شما

- تبیین حریم در مسکن ایرانی- اسلامی دارای چه الزاماتی و رعایت چه مشخصه‌هایی است؟

برای اثبات یا رد این فرضیه که در مسکن ایرانی- اسلامی، به منظور رعایت حریم داخلی، هیچ‌یک از فضاها نمی‌توانند به صورت مستقل از یکدیگر جانمایی و یا با هم جابه‌جا (انعطاف‌پذیری) گردند، مسیر زیر را دنبال می‌کند:

- بررسی مقوله حریم‌های چهارگانه (دیداری، شنیداری، بویایی، و حرکتی): مستخرج و قابل توجه در آیات و روایات با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای از کتب و اسناد معتبر فقهی،

- اولویت رعایت حریم‌های چهارگانه در روابط داخلی مسکن: با استفاده از اولویت‌سنجی عناصر مربوطه با روش تحلیل سلسله‌مراتبی و با تحلیل سیستمی Expert choice و نظر خبرگان مربوطه (کارشناسان علوم اسلامی)،

- تدوین احکام هم‌جواری فضاهای داخلی مسکن: استفاده از نظر خبرگان معماری اسلامی با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی،

- الزام توجه به قلمرویی در مرحله تبیین نهایی حریم در روابط داخلی مسکن ایرانی- اسلامی،

- الزامات هم‌جواری فضاها با ایجاد موانع، فاصله، مرتبه، و حلقه‌های فضایی در قالب نموداری کلی که شیوه‌نامه طراحی مسکن ایرانی- اسلامی باشد.

نگارندگان این مقاله پژوهشی درصدد این هستند که با روش توصیفی-پیمایشی، الزام رعایت این حلقه گم‌شده ارزش‌های اخلاقی در مسکن امروزی را، که تنها با الگوبرداری از نمونه‌های غربی در حال رکود است، در مسکن ایرانی- اسلامی متذکر شوند و به الگو و تفکری بومی از فرهنگ خویش به منظور کاهش مصرف‌گرایی شیوه‌های زندگی از غرب اشاره داشته باشند. زیرا حریم حائلی حفاظت‌کننده در پیرامون اشیا است و ویژگی‌ها و نیز تعاریف خاص خود را در حوزه‌های مختلف زندگی انسان دارد.

۶. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲،

ص ۱۲۵.

۷. طریحی، مجمع البحرین، ج ۶

ص ۳۹. «اصل التحريم المنع»

به بلوغ می‌رسند، پس باید (در همه اوقات برای ورود به اتاق خصوصی پدر و مادر) رخصت بگیرند، همان‌گونه که کسانی (از بزرگسالان) که پیش از آنان بودند رخصت می‌گرفتند. این‌گونه خدا آیاتش را برای شما روشن بیان می‌کند و خدا دانایی فرزانه است.^۸

طبرسی در مجمع البیان در تفسیر آیه فوق می‌نویسد:

اذن گرفتن در همه حال واجب است، مگر برای غلامان و کودکان که فقط در سه وقت واجب است. فرمان خدا این است که در این سه وقت که موقع خلوت و استراحت است، کودکان و غلامان اجازه بگیرند.^۹

خداوند متعال در این آیات دستور می‌دهد که غلامان و کودکان نابالغ شما در شبانه‌روز، در اوقات معینی، باید با اجازه قبلی به اتاق شما وارد شوند، دراهمیت اذن و رعایت حریم خلوت اعضای دیگر خانواده حدیثی از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است:

مردی از رسول خدا پرسید آیا ورود به مادرم نیاز به اذن دارد؟ حضرت فرمود: بلی، عرض کرد: مادرم خادمی جز من ندارد، آیا برای هر ورود بر او نیاز به اذن است؟ فرمود: آیا میل داری او را لخت و برهنه ببینی؟ اظهارداشت: خیر، حضرت فرمود: پس برای ورود به حریم او اذن بخواه.^{۱۰}

در قرآن کریم و نظرات فقها به ضرورت رعایت حریم خانه غیر تصریح و حتی به شیوه ورود آن نیز اشاره شده است. خداوند متعال خطاب به اهل ایمان می‌فرماید:

ای کسانی که ایمان آوردید! در خانه‌هایی غیر از خانه‌هایتان، وارد نشوید تا اینکه به‌درستی رخصت طلبید و بر اهل آن سلام کنید این برای شما بهتر است، باشد که شما متذکر شوید و اگر هیچ‌کس را در آن نیافتید، پس در آن وارد نشوید، تا اینکه به شما رخصت داده شود و اگر به شما گفته شود: باز گردید! پس باز گردید، این برای شما [پاک‌کننده‌تر و] رشدآورتر است و خدا به

۸. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يُلَاحِظُوا الْحَلْمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَ هُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ بَيَّنَّ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ * وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحَلْمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ بَيَّنَّ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (نور: ۵۸-۵۹).

۹. نک: طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن.

۱۰. ان رجلا قال للنبي (ص) اُستأذِنُ علی امی؟ فقال: نَعَمْ. قال: انہا لیس لہا خادمٌ غیری؛ اُفأستأذِن علیہا کلما دخلت؟ قال: اُتَحَبُّ ان تراہا عربانہ؟ قال الرجل: لا. قال: فاستأذِن علیہا. همان، ج ۷، ص ۲۱۳.

۱۱. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ * فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ اذْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ * لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (نور: ۲۷-۲۹).

آنچه انجام می‌دهید دانا است. هیچ‌گانه بر شما نیست که وارد خانه‌های غیرمسکونی شوید که در آن‌ها کالا برای شما است و خدا آنچه را آشکار می‌نماید و آنچه را پنهان می‌دارید می‌داند.^{۱۱}

درواقع در قرآن خداوند، به منظور حفظ حریم‌های حرکتی و دیداری، نوعی تذکر می‌دهد که خود نشانگر حساسیت این موضوع است. البته نتایج این امر را نیز می‌توان در این مسائل نیز بیان کرد: رعایت حریم شنیداری، به منظور جلوگیری از استراق سمع و جلوگیری از مزاحمت برای دیگر افراد در خانه و همسایگان؛ رعایت حریم بویایی، به منظور جلوگیری از انزجار افراد خانواده و یا همسایگان برای حضور در یک فضا و رعایت حریم روانی، زیرا که هر انسانی در زندگی خود خلوتی دارد که آرامش فکری وی را پشتیبانی می‌کند. این خلوت می‌تواند فضایی با تعریف اندازه‌ای و یا حس و حال ایجادکننده آن فضا (که باز است یا بسته) باشد.

هریک از اعضای خانواده برای تنظیم احساسات و آرامش فکری و روحی نیاز به مکان و حریم خلوت دارد. اتاق خصوصی زن و شوهر حریم مکانی آن‌ها است. اتاق اختصاصی هر یک از فرزندان خانواده حریم خصوصی آن‌ها به‌شمار می‌آید. پیش‌بینی اتاق اختصاصی به معنای محدود ساختن دسترسی دیگر اعضای خانواده به آن اتاق است که از شناسایی حق خلوت در مناسبات خانوادگی حکایت دارد. حق خلوت تنها به اتاق اختصاصی محقق نمی‌شود، بلکه اختصاص بخشی از یک فضای مشترک، که معمولاً امور شخصی عضو در آن بخش به انجام می‌رسد، می‌تواند حریم خلوت تلقی گردد (ت ۱).

بررسی حریم در مسکن ایرانی-اسلامی، در دو بعد قابل‌پیگیری است:

- مرحله طراحی اولیه: در این مرحله، جانمایی هر فضا نسبت به دیگری باید دارای اصول رعایت حریم باشد،
- مرحله طراحی ثانویه: این مرحله با هدف انعطاف‌پذیری در روابط داخلی مسکن، به منظور انجام تغییرات در آینده و برای

و مرزهایی در این میان حاکم است، زیرا کل نظام و ساختار اصلی آن باید حفظ گردد. یکی از پیش‌شرط‌های انعطاف‌پذیری عملکرد مجزای عناصر نگهدارنده و جداکننده بنا است و از این رو تاریخچه انعطاف‌پذیری ارتباط تنگاتنگی با تحولات شکوفایی بناهای اسکلتی در عصر جدید دارد.^{۱۴}

گلفتی نیز این‌چنین انعطاف‌پذیری را در قالب انعطاف‌پذیری مبتنی بر زمان مطرح می‌کند،

پتانسیل ترکیب فناوری‌های جدید در طول زمان، برای تنظیم تغییرات، حتی تغییر استفاده از ساختمان از مسکن به چیز دیگری، توسط سیستم ساختاری و فضاهای خدمات به مثابه اجزای دائمی ساختمان‌ها و برای بررسی این است که آیا یک پروژه درازمدت مسکن انعطاف‌پذیر هست یا نه. که این به قابلیت برآورده کردن خواسته‌های در حال تغییر کاربران در طول زمان، به نام «انعطاف‌پذیری دائم»، مطرح می‌گردد.^{۱۵}

لنگ در تعریف انعطاف‌پذیری از واژه تطبیق‌پذیری نیز استفاده می‌کند و بیان می‌کند:

بعضی از محیط‌ها بدون تغییر و سازماندهی مجدد بسیاری از فعالیت‌ها را تأمین می‌کنند، یک طراحی تطبیق‌پذیر طراحی است که بدون نیاز به تغییرات کالبدی، الگوهای جاری رفتار را در زمان‌های مختلف تأمین می‌کند.^{۱۶}

وی در اختلاف بین واژه‌های انعطاف‌پذیری و تطبیق‌پذیری چنین عنوان می‌کند:

بازسازی و تحول در مسکن توسط کاربر ساکن صورت می‌پذیرد. با استفاده از تقسیم‌بندی حریم و الزامات رعایت آن در مسکن منعطف و یا غیرمنعطف، ابتدا باید تعریفی از این مسکن بیان گردد.

۲.۲. مسکن و پیش‌بینی تغییرات احتمالی

انعطاف‌پذیری قابلیتی فراگیر است که نیازهای انسان را به روش‌های فیزیکی و تطبیقی تأمین می‌کند،

انعطاف‌پذیری به واضح شدن مرزها و نیازها کمک می‌کند و باعث نظم بخشیدن به مجموع خواسته‌ها به منظور تغییرات کالبدی یک فضا می‌گردد.^{۱۳}

گروتز درباره انعطاف‌پذیری به تغییر فیزیکی اشاره می‌کند، ولی به شکلی متفاوت، که انطباق با شرایط مختلف را سازگاری دانسته است.

از نظر گروتز فضای معماری چیزی کاملاً معین و قطعی است، ولی بنا به دلایل مختلف و طبق نیاز، فضا را می‌توان به گونه‌ای طرح‌ریزی کرد که قابل تغییر باشد. در چارچوب یک نظام، چنین امکانی هست که فضا را تغییر دهد و یا آن را با شرایط مختلف منطبق کند، بدون آنکه کل نظام و یا عناصر اصلی آن دستخوش تغییر گردد. به این ترتیب می‌توان گفت که یکی از ویژگی‌های فضا انعطاف‌پذیری است.^{۱۳}

گروتز معتقد است که انعطاف‌پذیری کامل امکان‌پذیر نیست

معیار اصلی	زیرمعیار	اهمیت
حریم	حریم دیداری	رخصت در ورود به فضایی به منظور جلوگیری از دیدن نامحرم و ...
	حریم شنیداری	جلوگیری از استراق سمع، جلوگیری از مزاحمت برای دیگر افراد در خانه و همسایگان
	حریم بویایی	جلوگیری از انزجار افراد خانواده و یا همسایگان برای همنشینی‌ها، جلوگیری از اذیت رهگذران با بوهای ایجادشده در داخل
	حریم حرکتی	توجه به شیوه‌های ورود به هر فضایی با آداب خاص خود
	حریم روانی	توجه به روحیات انسانی

12. J. Till and T. Schneider, "Flexible Housing: The Means To The End", p. 287.

۱۳. یورگ گروتز، زیبایی‌شناسی در معماری، ص ۱۰۸. همان. ۱۴.

15. Gustau Gili Galfetti, "Introduction Pisos Piloto", p. 90. لنگ، همان، ص ۱۳۴.

ت ۱. خلاصه‌ای از معیار حریم با ذکر اهمیت آن‌ها در زندگی انسانی، با اتخاذ از آیات، احادیث، و نظر فقها، مأخذ: نگارندگان.

۲.۳.۱. فضاهای بدون عملکرد مشخص

الف. نشیمن اصلی (فضای چندمنظوره)،
ب. عرصه‌های مجزای خواب: اعضای خانواده باید برای خواب خود عرصه خصوصی داشته باشند. تعداد و ترکیب اجزای مسکن باید به صورتی باشد که جداسازی فضای خواب افراد خانواده را مقدور کند. پدر و مادر جدا از فرزندان (به‌ویژه فرزندان بزرگ‌تر از ۴ سال)، فرزندان دختر و پسر بزرگ‌تر از ۷ سال جدا، فرزند پسر یا دختر بزرگ در صورت امکان جدا از بقیه فرزندان، خویشاوند همراه خانوار (اگر یک نفر باشد) در صورت امکان جدا،^{۱۷}
پ. فضاهای عبورومرور در داخل مسکن: فضاهای عبورومرور در داخل مسکن یا ارتباط‌دهنده‌های داخلی، در صورت تغییر فضاها، قاعدتاً دچار تغییر در اندازه و مکان می‌شوند،
ت. تراس‌ها: در انعطاف‌پذیری قابلیت اضافه و یا کم کردن به فضاها، با استفاده از تراس‌های خصوصی و یا عمومی در مسکن، صورت می‌پذیرد، این تراس‌ها با تعریف کف و سقف در سازه با تغییر در دیوارها قابلیت‌های متفاوتی به خود می‌گیرند. در این حالت از تغییرات در ساختمان، یک فضا در میانه دو فضا با کارکرد متفاوت، کارکرد جدیدی می‌یابد و امکان این موضوع در مسکن غربی، بدون هیچ مانعی، قابل اجرا است، اما در مسکن ایرانی-اسلامی پیچیدگی‌هایی از بعد پاسخ‌گویی به نیازهای اخلاقی-اسلامی از بعد رعایت حریم دارد.

۲.۳.۲. فضاهای با عملکرد مشخص

این فضاها با داشتن پشتیبانی و تجهیزات خاص در زمره فضاهای ثابت هستند و تغییرات در آینده در حول این فضاها است، طراحی و جانمایی این فضاها در مسکن می‌تواند قابلیت تغییر دیگر فضاها را تعیین کند.
درواقع اجزای مسکن در حالت عادی (عدم انعطاف‌پذیری) و یا انعطاف‌پذیر باید با تعریف قلمروهایی در مرحله اول طراحی شود و سپس هم‌جواری‌ها مشخص گردد. در اینجا قلمروها با

در طرح‌های انعطاف‌پذیر، سازه برای پاسخ به نیازهای مختلف به‌راحتی تغییر می‌کند. این گونه انعطاف‌پذیری بیش از آن است که تنها توسط فضای نیمه تثبیت‌شده حاصل شود.^{۱۷}

کلیه تعاریف انعطاف‌پذیری، مستقیم یا غیرمستقیم، به لزوم تغییر کالبدی فضا در جهت انطباق با عملکردهای مختلف استفاده‌کنندگان دلالت دارد و شامل همه فضاها و ساختارهای فیزیکی یا ساختمان، به‌جز فضاهای خدماتی (سرویس‌ها و تأسیسات) و سازه بناها می‌گردد.^{۱۸}

درواقع انعطاف‌پذیری در مرحله اولیه طراحی تفکر بالفعل در طراحی و چگونگی چیدمان فضا است که می‌تواند تغییراتی را بپذیرد.

درواقع این پژوهش تأکید بر طرح معماری در مسکن، با و بدون در نظرگیری قابلیت انعطاف‌پذیری، با قابلیت تغییر اجزا و تغییرات کارکردی است، که در ادامه با این روند مطرح می‌گردد:
- در مرحله اول: باید اجزای مسکن مشخص باشند،
- در مرحله دوم: حیطه‌بندی فعالیت‌ها، قلمروها را تعریف می‌کند،
- در مرحله سوم: اجزای مسکن در قلمروهای تعریف‌شده نیازمند رعایت هم‌جواری هستند.

۲.۳.۳. دسته‌بندی اجزای مسکن

با توجه به مجموعه عوامل و تعاریف مرتبط با عناصر سازنده فضای داخلی مسکن، می‌توان اجزای آن را به دو گروه تقسیم کرد:

۱) فضاهایی که عملکرد مشخصی ندارند (فضاهای چندمنظوره)،
۲) فضاهایی که عملکرد مشخص دارند.

فضاهای زندگی جمعی، فضاهای ارتباط‌دهنده داخلی، که زندگی والدین و فرزندان را در بر می‌گیرند، جزء گروه اول و فضاهای آشپزی، ورودی، بهداشتی، و فضاهای نگاهداری وسایل جزء گروه دوم قرار می‌گیرند.

۱۷. همان، ص ۱۲۵.

۱۸. در تعریف اشنادیور و تایل بیشتر بحث در مورد انواع مختلف مسکن انعطاف‌پذیر، با توجه به استفاده از تاکتیک‌های «نرم» و یا «سخت» است. «نرم» در مقابل اصطلاح «سخت» به فناوری‌ها و روش ساخت‌وساز مورد استفاده در مسکن سازگار اطلاق می‌گردد. سخت اصولاً اشاره به عناصری دارد که قابل جابه‌جایی نیستند، این هسته‌ها با حوزه‌های باثبات و پراستحکام باید در جایی قرار بگیرند که برای کارکرد سایر فضاها محدودیت ایجاد نکنند (بتلی و همکاران، محیط‌های پاسخ‌ده، ص ۱۷۸)؛

Till and Schneider, "Flexible Housing: The Means To The End", pp.288

۱۹. سیدمحسن حبیبی و دیگران، مسکن حداقل، ص ۱۵۳-۱۵۴.

فضاهایی هستند که از نظر بصری و حرکتی باید مرآتیی خاص برای آن‌ها قائل شد. در واقع این فضاها ارزش رعایت حریم را از فضاهای دیگر به داخل آن تعریف می‌کنند و از طرف دیگر فضاها باید حمایت گردد.

فضاهایی هستند که خصوصیات دو مبحث بالا را دارند، که در بعضی از آن‌ها حالت اول قوی‌تر است و بعضی حالت دوم ارجح‌تر است. در واقع هر فضا در مسکن دارای یک بازدارندگی برای ورود به دیگر فضاها دارد و همچنین نیازمند یک حریم از طرف دیگر فضاها است.

در اسلام کارشناسان مذهبی، فقها، و... در مقام رفتارشناسان نظری در زندگی افراد، به طور غیر مستقیم این مبحث را تذکر می‌دهند. در دنیای غرب در تعاریف مربوط به خلوت یک ویژگی

حیطه‌های عملکردی هر فعالیت مطابقت دارد و تعیین آن، با توجه به افراد استفاده‌کننده در فضا، در حیطه فرهنگ مشخص می‌شود.

۴.۲. حوزه‌بندی حریم فضاهای داخلی مسکن

هر فضایی در مسکن ویژگی‌های درونی منحصر به فرد و طلب‌کننده خاصیتی دارد، فضاهای داخلی مسکن با سه ویژگی کلی در مورد حریم، به منظور چینش و هم‌جواری فضاها، حوزه‌بندی می‌گردد:

فضاهایی هستند که تولید بو و صدا می‌کنند و باید دیگر فضاها را از این بابت مصونیت بخشید. در اینجا حریم از داخل یک فضا تعریف می‌شود و تأمین‌کنندگی در اولویت است.

ت ۲. حریم‌های چهارگانه و لزوم رعایت هر یک در فضاهای داخلی مسکن، مأخذ: نگارندگان.

حریم دیداری	حریم شنیداری	حریم بویایی	حریم حرکتی	
راحتی بانو در حین آشپزی، دور نگه داشتن به هم‌ریختگی از دید میهمانان، به دلیل استفاده بانوی خانه و مسائل اسلامی،	صدای ظروف (گذاستن، برداشتن، شستن، و...)، صدای مراحل آشپزی (سرخ کردن، خرد کردن، و...)	بوی مواد غذایی خام، بوی غذا در حین پخت	دسترسی فضاهای پذیرایی، دسترسی به منظور کاهش مسیر برای رساندن مواد خام	آشپزخانه
فضایی کاملاً خصوصی برای روابط زوجین، راحتی پوشش افراد در اتاق خواب	رعایت حریم شنیداری به دلیل خصوصی بودن روابط زوجین	بوی عطر زوجین، بوی فضای بهداشتی در اتاق والدین	فضایی کاملاً خصوصی و نیازمند اذن ورود	اتاق والدین
راحتی حرکات افراد در اتاق خواب، راحتی پوشش افراد در اتاق خواب	صدای بازی کودکان، رایانه بزرگسالان و تماس‌های تلفنی	بوی فضای بهداشتی احتمالی در هر اتاق	فضایی کاملاً خصوصی	اتاق فرزندان
جلوگیری از دیده شدن به داخل خانه و همچنین دیدن فرد حاضر در ورودی از سوی ساکنین از دیگر فضاها	دارای آلودگی صوتی، به دلیل مجاورت با فضای بیرون	دارای آلودگی بویایی، به دلیل مجاورت با فضای بیرون	فاقد دسترسی بلامانع به فضای داخلی، اذن به منظور به داخل منزل	ورودی
فضایی نیمه‌خصوصی، به دلیل استفاده افراد خانواده از این فضا	صدای صحبت افراد خانواده	بوی تنقلات مصرفی در اجتماع خانوادگی	فضایی نیمه‌خصوصی، به دلیل استفاده افراد خانواده از این فضا	نشیمن
فضایی عمومی و کاهش لزوم رعایت حریم دیداری	فضایی عمومی و ایجاد صدای جمعی	بوی غذا در صورت یکپارچگی با فضای ناهارخوری	فضایی عمومی و کاهش لزوم رعایت حریم حرکتی	پذیرایی
فضایی کاملاً خصوصی برای هر فرد، به دلیل بی‌پوششی فرد، با توجه به کاربری مربوطه	صدای آب، شستشو، و...	جریان بوهای نامطبوع	فضایی کاملاً خصوصی برای هر فرد، به دلیل بی‌پوششی فرد، با توجه به کاربری مربوطه	توالت و حمام

۲.۵.۱. نحوه انجام فعالیت‌های اصلی

بین دوران مختلف زندگی مختلف فرد قابلیت‌های فیزیولوژیک و نظام‌های فعالیت او همبستگی نزدیکی است، از سوی دیگر، شاخص هر مرحله زندگی فردی فعالیت خاصی چون رشد کردن، مستقل شدن، تربیت فرزند، و غیره است.

۲.۵.۲. ساختار خانواده و نقش جنسیت‌ها

در مسکن با توجه به تعداد نفرات و شکل خانواده، و از نظر نوع ترکیب سنی و جنسی، حریم‌های شخصی تعریف می‌شود، درحقیقت بررسی نوع خانواده می‌تواند در شکل‌دهی مبانی حریم تأثیر مستقیم داشته باشد. با تغییر شکل خانواده^{۲۴} و چگونگی دخالت حریم در شکل‌گیری فضاهای داخلی مسکن، با توجه به حوزه‌های خواب با ترکیب فضای نیمه‌خصوصی و عمومی، مانند فضای نشیمن و پذیرایی، قابلیت‌های تغییر در آینده نیز دچار محدودیت بیشتری می‌گردد.

۲.۵.۳. نگرش به خلوت و روابط اجتماعی

در نگرش به خلوت و روابط اجتماعی فرهنگ نقشی بسزایی دارد، که البته در طول زمان تعاریف مختلفی یافته است، ولی نیاز

نمره	تعریف	شرح
۱	اهمیت مساوی	در تحقق هدف دو معیار اهمیت مساوی دارند.
۳	اهمیت اندکی بیشتر	تجربه نشان می‌دهد که، اهمیت A بیشتر از Z است.
۵	اهمیت بیشتر	تجربه نشان می‌دهد که، اهمیت A خیلی بیشتر از Z است.
۷	اهمیت خیلی بیشتر	تجربه نشان می‌دهد که، اهمیت A خیلی بیشتر از Z است.
۹	اهمیت مطلق	اهمیت خیلی بیشتر A نسبت به Z به طور قطعی به اثبات رسیده است.
		هنگامی که حالت‌های میانه وجود دارد.

مشترک است. «نکته اصلی این تعاریف توانایی کنترل افراد یا گروه‌ها بر تعامل دیداری، شنیداری، و بویایی با دیگران است»^{۲۰}. خانه نیز، به منزله یک گروه اجتماعی کوچک، نیازمند این‌گونه نگرش است و البته با تعاریف اسلامی، که حریم است، مطابقت زیادی دارد. در اینجا حریم‌های چهارگانه‌ای مطرح می‌گردد که رعایت هر کدام باعث تقویت حریم روانی افراد در خانه می‌گردد (ت ۲).

۲.۵.۴. قلمروهای موجود در فضای داخلی مسکن

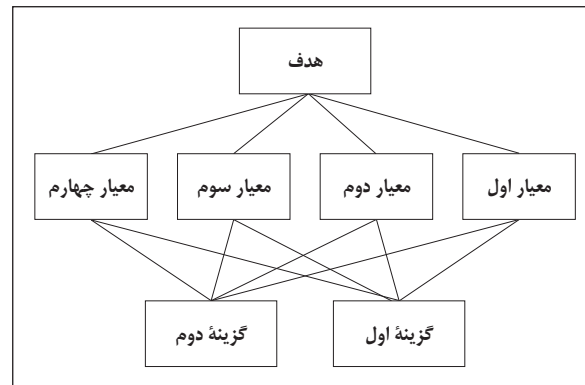
با توجه به تأثیر فرهنگ در شکل‌گیری قلمروهای موجود در خانه، می‌توان ابراز داشت که

یکی از تفاوت‌های اساسی بین فرهنگ‌های مختلف این است که فرهنگ‌ها تعمیم‌دهنده اشکال رفتاری و تشریحی متفاوتی از سازوکارهای بشری هستند،^{۲۱}

این تفاوت‌ها در هر فرهنگی، نوع شکل‌گیری فضای داخلی مسکن را نیز تحت تأثیر می‌گذارند،

بر اساس تعریف راپاپورت^{۲۲} از پنج جنبه اصلی بر فرهنگ، که در شکل‌گیری فضای داخلی خانه‌ها مؤثر بوده، جمع‌بندی صورت می‌پذیرد: «نحوه انجام فعالیت‌های اصلی؛ ساختار خانواده؛ نقش جنسیت‌ها؛ نگرش به خلوت؛ فرایند روابط اجتماعی»^{۲۳}،

در ادامه این موارد توضیح داده می‌شود.

۲۰. همان، ص ۱۶۵.

۲۱. هال، همان.

22. Rapaport

۲۳. لنگ، همان، ص ۱۳۷.

۲۴. همان، ص ۱۳۹-۱۴۰.

ت ۳ (راست). نمودار درختی و سلسله‌مراتب در نوع فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی، مأخذ: نگارندگان. ت ۴ (چپ). مقیاس ۹ کمیتی ساعتی برای مقایسه دودویی معیارها، مأخذ: زبردست، «کاربرد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای»، ص ۱۵.

۲.۶. روش تحقیق، معرفی روش سلسله‌مراتبی

فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی از جامع‌ترین نظام‌های طراحی شده برای تصمیم‌گیری با معیارهای چندگانه است، زیرا با بهره‌گیری از این فن، می‌توان مسئله را به صورت سلسله‌مراتبی در قالب معادلات درآورد و در آن، معیارهای مختلف کمی و کیفی را در نظر گرفت.

فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی با شناسایی و اولویت‌بندی عناصر تصمیم‌گیری شروع می‌شود. این عناصر شامل هدف‌ها، معیارها یا مشخصه‌ها و گزینه‌های احتمالی می‌شود که در اولویت‌بندی به کار گرفته می‌شوند.^{۲۷}

این فرایند گزینه‌های مختلف را در تصمیم‌گیری دخالت می‌دهد و امکان تحلیل حساسیت روی معیارها و زیرمعیارها را فراهم می‌کند. همچنین این فرایند بر پایه مقایسه زوجی، با امکان تسهیل قضاوت‌ها و محاسبات، بنا نهاده شده است و افزون بر این، میزان سازگاری و ناسازگاری تصمیم را نشان می‌دهد. این‌ها مجموعه‌ای از مزایای مهم تصمیم‌گیری چندمعیاره به‌شمار می‌رود.^{۲۸}

به تعبیری، به خصوصیات این روش می‌توان به این‌ها اشاره کرد:

به آن از نهاد بشری آمده است، ادوارد هال در کتاب بعد پنهان از فیلیپ اریس^{۲۵} این‌گونه نقل می‌کند:

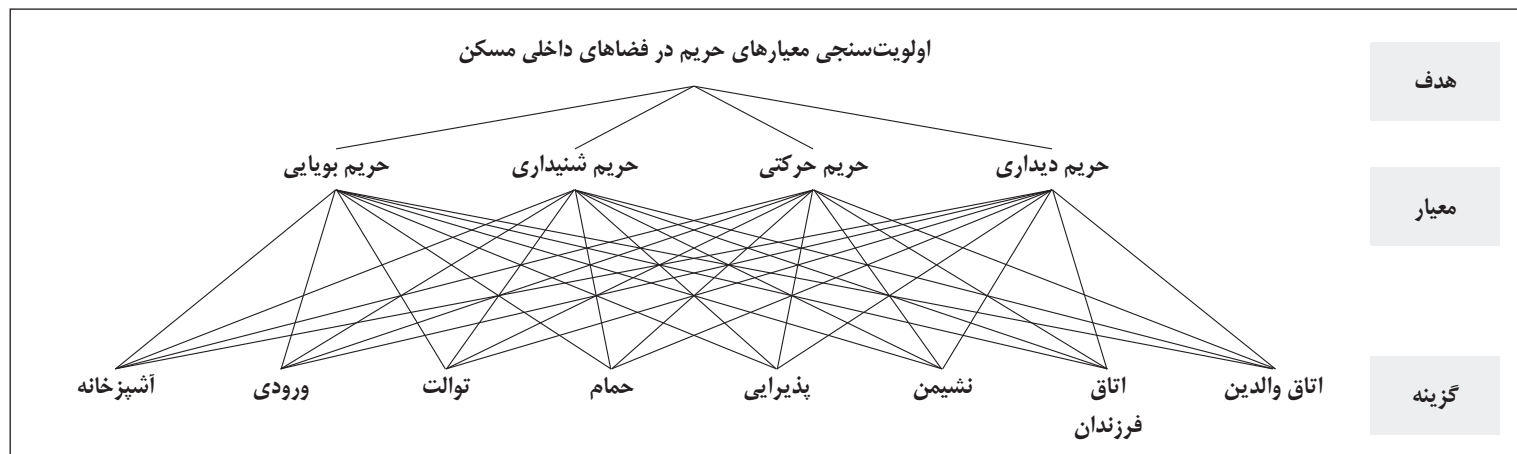
اتاق‌ها تا قرن هجدهم هیچ عملکرد ثابتی در خانه‌های اروپایی نداشتند. اعضای خانواده به‌هیچ‌وجه خلوت و تنهایی، بدان شکل که امروزه برای ما آشنا است، نداشتند... در قرن هجدهم، خانه‌ها شکل خود را تغییر دادند، در فرانسه اتاق‌های خواب از سالن‌ها مجزا شدند. در انگلستان عملکرد یک اتاق از طریق نام آن مشخص می‌شد. مثلاً اتاق خواب یا اتاق نشیمن یا اتاق ناهارخوری، ترتیب اتاق‌ها به‌گونه‌ای بود که یک کریدور یا هال باز می‌شدند... الگوی خانواده‌ها، با رهایی از اقامت در محیط بزرگ مرکزی و در حمایت فضاهای جدید، مستحکم‌تر شد و در شکل خانه بیشتر نشان داده شده بود.^{۲۶}

این موضوع بیانگر این است که همه افراد، با توجه ذات بشری خود، نیازمند نوعی قلمرویی در مسکن خود هستند تا بتوانند نیازهای روحی خود را تأمین کنند و آرامش بیابند. پرداختن به این موضوع، از آنجایی اهمیت دارد که به طور مثال، از نظر رعایت حریم بویایی، بهتر است فضاهای تولیدکننده بو، مانند حمام و آشپزخانه، در جوار هم باشند، ولی شاید از نظر رعایت قلمروهای فضایی این موضوع صحیح نباشد.

25. Philippe Aries

۲۶. هال، همان، ص ۱۲۶.
 ۲۷. اسفندیار زبردست، «کاربرد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای»، ص ۱۵.
 ۲۸. مرتضی توکلی و دیگران، «کاربرد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی در تعیین اولویت بخش‌های اقتصادی»، مطالعه موردی شهرستان نیشابور»، ص ۷۸.

ت ۵. درخت سلسله‌مراتب تصمیم به منظور تعیین هدف پژوهش حاضر، مأخذ: نگارندگان.

مقایسه زوجی معیارها، اگر شاخص ناسازگاری کمتر [یا مساوی] ۰/۱ باشد، ضرایب اهمیت تعیین شده مناسب است.^{۳۰}

در مجموع، مراحل انجام این فرایند به صورت زیر گفته شده است:

- محاسبه وزن (ضریب اهمیت) معیارها و زیرمعیارها (در صورت وجود)،

- محاسبه وزن (ضریب اهمیت) گزینه‌ها،

- محاسبه امتیاز نهایی گزینه‌ها،

- بررسی سازگاری منطقی بین گزینه‌ها.^{۳۱}

ضریب اهمیت معیارها و گزینه‌ها، با استفاده از مقایسات دویهدو انجام می‌گیرد (ت ۴)، در این پژوهش به منظور این امر در مرحله تعیین اهمیت معیارها از نظر ۱۴ نفر از اساتید علوم

- تحلیلی بودن: استفاده از اعداد و ارقام در تحلیل‌های استنباطی،

- سلسله‌مراتبی بودن: تجزیه وضعیت‌های پیچیده بر اساس اولویت‌ها، اهداف، معیارها و گزینه‌ها (ت ۳)،

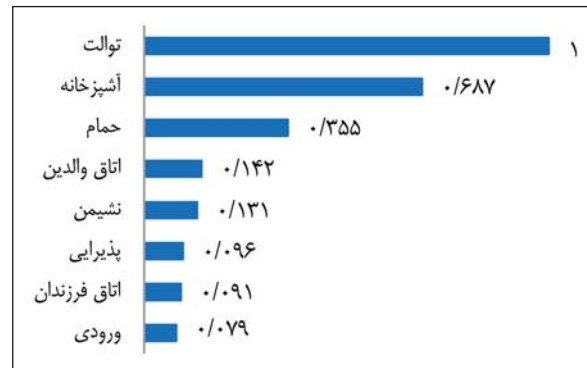
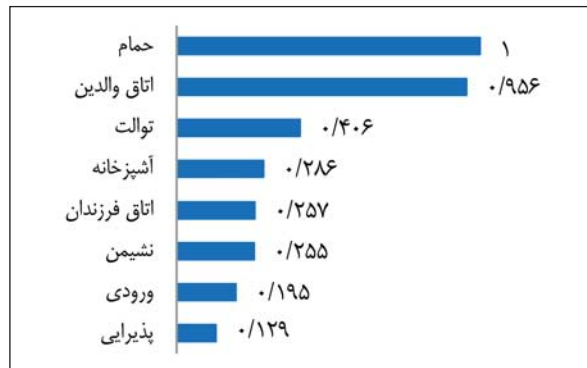
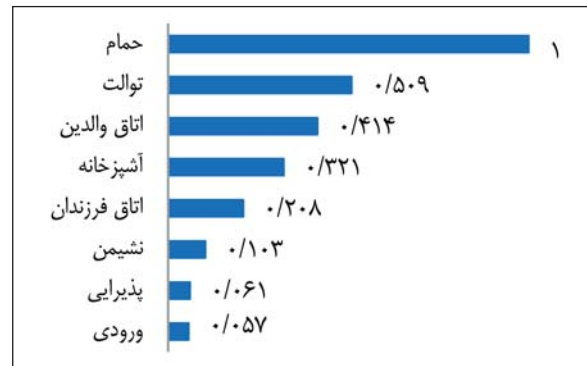
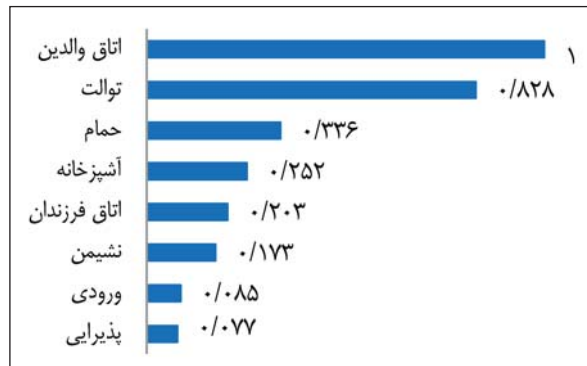
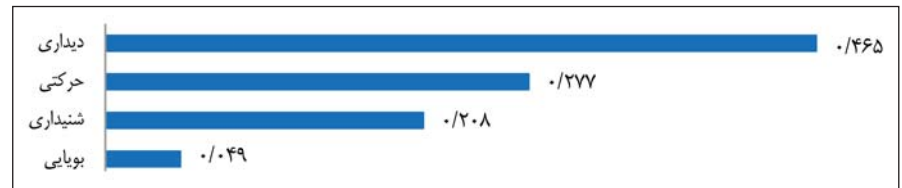
- فرایندی بودن: تصمیم‌گیری نیازمند بررسی همه‌جانبه افراد مختلف طی جلسات گوناگون و اعمال نظرات آن‌ها تا اتخاذ نتیجه است.^{۲۹}

به هنگام تعیین ضریب اهمیت معیارها، تجزیه تحلیل سازگاری قضاوت‌ها نیز صورت می‌گیرد. ساعتی معتقد است به هنگام

۲۹. همان، ص ۷۹.

۳۰. جمال محمدی و دیگران، «اولویت‌سنجی مکانی توسعه فضاهای سبز و پارک‌های شهری با استفاده از روش AHP»، ص ۵۲.

۳۱. زبردست، همان.

ت ۶ (بالا). ضریب اهمیت معیارهای اصلی، مأخذ: نگارندگان. ضریب ناسازگاری = ۰/۰۱.

ت ۷ (راست، میان). ضریب اهمیت هر یک از فضاهای داخلی از لحاظ حریم دیداری، مأخذ: نگارندگان. ضریب ناسازگاری = ۰/۰۹.

ت ۸ (چپ، بالا). ضریب اهمیت هر یک از فضاهای داخلی از لحاظ حریم شنیداری، مأخذ: نگارندگان. ضریب ناسازگاری = ۰/۰۹.

ت ۹ (راست، پایین). ضریب اهمیت هر یک از فضاهای داخلی از لحاظ حریم بویایی، مأخذ: نگارندگان. ضریب ناسازگاری = ۰/۰۷.

ت ۱۰ (چپ، پایین). ضریب اهمیت هر یک از فضاهای داخلی از لحاظ حریم حرکتی، مأخذ: نگارندگان. ضریب ناسازگاری = ۰/۱.

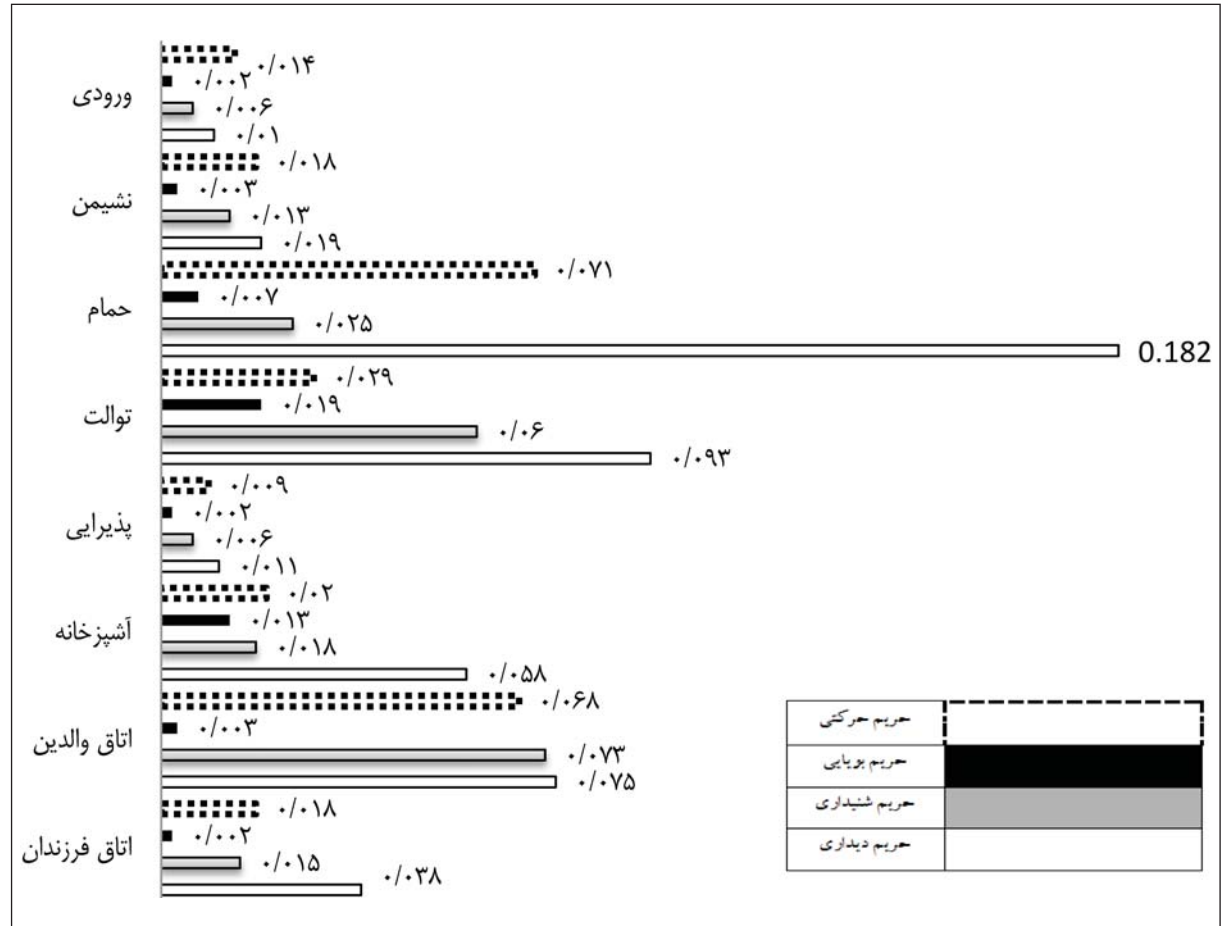
۷.۲. انجام تحقیق و نتایج آن

در این پژوهش هدف اولویت‌سنجی معیارهای حریم در فضاهای داخلی مسکن، معیارها حریم‌های چهارگانه و گزینه‌ها اجزای داخلی مسکن به صورت «ت ۵» تبدیل به درخت سلسله‌مراتبی می‌شود:

پس از تعیین ضریب اهمیت همه معیارها با نرم‌افزار و اطمینان از ضریب ناسازگاری آن، رعایت حریم دیداری در بین فضاهای داخلی مسکن در اولویت اول شناخته شد و همچنین این روند در گزینه‌های دیگر نیز دنبال شد (ت ۶ تا ۱۰)، مقایسه

اسلامی بهره گرفته شده است و در مقایسات زوجی زیرمعیارها از نظر ۸ تن از اساتید معماری اسلامی استفاده شده است. تعداد مقایسات زوجی در پرسش‌نامه‌ها نیز از رابطه روبه‌رو به دست می‌آید: $n(n-1)/2$

در نهایت همه داده‌ها از طریق نرم‌افزار Expert Choice تحلیل و با آزمون شاخص ناسازگاری درستی و یا نادرستی پاسخ‌ها بررسی می‌شود و در صورت خطا، پرسش‌نامه‌ها دوباره بازبینی و تحلیل می‌شود.

ت ۱۱. وزن نهایی گزینه‌ها (فضاهای داخلی)، مأخذ: نگارندگان.

هر فضا با دیگر فضاها نسبت به رعایت حریم‌های چهارگانه مؤید این موضوع است که:

- در رعایت حریم شنیداری: اتاق والدین با اهمیت اول و پذیرایی در اولویت نهایی است،

حریم دیداری: حمام در اولویت اول و ورودی در اولویت آخر (متذکر می‌شود که منظور دید داخل فضاها به قسمت ورودی است)،

حریم حرکتی (دسترسی به یک فضا): حمام در اولویت اول و

ت ۱۲ (بالا). اولویت‌های هم‌جواری فضاها از نظر حریم دیداری، مأخذ: نگارندگان. ت ۱۳ (پایین). اولویت‌های هم‌جواری فضاها از نظر حریم شنیداری، مأخذ: نگارندگان.

پذیرایی در اولویت نهایی، حریم بویایی: حمام در اولویت اول و ورودی در اولویت آخر. پس از محاسبه ضریب اهمیت معیارها و گزینه‌ها نسبت به معیارها، در مرحله آخر محاسبه وزن نهایی گزینه‌ها است. همان‌طور که مشاهده می‌شود در ترکیب جمع همه اوزان برابر یک است. در این مرحله وزن هر گزینه در هر مجموع محاسبه شده است. بدین صورت که در مجموع اهمیت رعایت حریم‌های چهارگانه، با در نظرگیری همه ریزفضاها، در طراحی روابط داخلی مسکن ایرانی-اسلامی، حمام باید از نظر رعایت حریم دیداری «فارغ از نوع هم‌جواری و قلمرویی» در اولویت اول باشد و اتاق‌های والدین، فرزندان، ورودی، و پذیرایی به دلیل اینکه تولید بو ندارند در اولویت نهایی رعایت حریم بویایی قرار گیرند. جدول «ت ۱۱» اهمیت هر یک از فضاها را، از نظر رعایت حریم‌ها، به صورت کلی و در مقایسه مجموع بیان می‌کند.

۲.۷.۱. اولویت‌های هم‌جواری فضاها

در این قسمت، با استفاده از داده‌های کمی و مقایسه گزینه‌ها نسبت به معیارها، اولویت‌یابی همه فضاها در هم‌جواری با دیگر فضاها بررسی می‌گردد. در جداول «ت ۱۲ تا ۱۵» اعداد منتج از ضرایب اهمیت هر یک از فضاهای داخلی از نظر رعایت حریم‌های چهارگانه است، ضریب اهمیت هر فضا با عنوان متغیر ثابت بر هر یک از فضاهای دیگر تقسیم می‌گردد (ردیف عمودی ثابت در نظر گرفته شده و افقی متغیر است). در جدول «ت ۱۲» اعداد کوچک‌تر در مثلث پایین نشانگر قرابت بیشتر دو فضا با هم در رعایت حریم مربوطه است، بدین منظور که این دو فضا از نظر هم‌جواری «مستقل از قلمرویی» با هم در اولویت اول هستند (در مثلث بالا این موضوع برعکس است)، به طور مثال با توجه به «ت ۱۲»، از نظر رعایت حریم دیداری باید حمام و ورودی نسبت به هم، هم‌جواری نباشد و نیازمند آن است که الگوی رعایت حریم در آن به صورت قوی اجرا شود.

متغیر	آشپزخانه	اتاق والدین	اتاق فرزندان	ورودی	نشیمن	پذیرایی	توالت	حمام
ثابت	آشپزخانه	۰/۷۷۵	۱/۵۴۳	۵/۶۳۱	۳/۱۱۶	۵/۲۶۲	۰/۶۳۰	۰/۳۲۱
	اتاق والدین	۱/۲۸۹	۱/۹۹۰	۷/۲۶۳	۴/۰۱۹	۶/۷۸۶	۰/۸۱۳	۰/۴۱۴
	اتاق فرزندان	۰/۶۴۷	۰/۵۰۲	۳/۶۴۹	۲/۰۱۹	۳/۴۰۹	۰/۴۰۸	۰/۲۰۸
	ورودی	۰/۱۷۷	۰/۱۳۷	۰/۲۷۴	۰/۵۵۳	۰/۹۳۴	۰/۱۱۱	۰/۰۵۷
	نشیمن	۰/۳۲۰	۰/۲۴۸	۰/۴۹۵	۱/۸۰۷	۱/۶۸۸	۰/۲۰۲	۰/۱۰۳
	پذیرایی	۰/۱۹۰	۰/۱۴۷	۰/۲۹۳	۱/۰۷۰	۰/۵۹۲	۰/۱۱۹	۰/۰۶۱
	توالت	۱/۵۸۵	۱/۲۲۹	۲/۴۴۷	۸/۹۲۹	۴/۹۴۱	۸/۳۴۴	۰/۵۰۹
	حمام	۳/۱۱۵	۲/۴۱۵	۴/۸۰۷	۱۷/۵۴۳	۹/۷۰۸	۱۶/۳۹۳	۱/۹۶۴

متغیر	آشپزخانه	اتاق والدین	اتاق فرزندان	ورودی	نشیمن	پذیرایی	توالت	حمام
ثابت	آشپزخانه	۰/۲۵۲	۱/۲۴۱	۲/۹۶۴	۱/۴۵۶	۳/۲۷۲	۰/۳۰۴	۰/۷۵۰
	اتاق والدین	۳/۹۶۸	۴/۹۲۶	۱۱/۷۶۴	۵/۷۸۰	۱۲/۹۸۷	۱/۲۰۷	۲/۹۷۶
	اتاق فرزندان	۰/۸۰۵	۰/۲۰۳	۲/۳۸۸	۱/۱۷۳	۲/۶۳۶	۰/۲۴۵	۰/۶۰۴
	ورودی	۰/۳۳۷	۰/۰۸۵	۰/۴۱۸	۰/۴۹۱	۱/۱۰۳	۰/۱۰۲	۰/۲۵۲
	نشیمن	۰/۶۸۶	۰/۱۷۳	۰/۸۵۲	۲/۰۳۵	۲/۲۴۶	۰/۲۰۸	۰/۵۱۴
	پذیرایی	۰/۳۰۵	۰/۰۷۷	۰/۳۷۹	۰/۹۰۵	۰/۴۴۵	۰/۰۹۲	۰/۲۲۹
	توالت	۳/۲۸۵	۰/۸۲۸	۴/۰۷۸	۹/۷۴۱	۴/۷۸۶	۱۰/۷۵۳	۲/۴۶۴
	حمام	۱/۳۳۳	۰/۳۳۶	۱/۶۵۵	۳/۹۵۲	۱/۹۴۲	۴/۳۶۳	۰/۴۰۵

اسلامی با روشی کمی، اعداد بیان شده در این بخش در طرح معماری داخلی روابط بین فضاها این گونه عمل می کند که:

- اول: رعایت حریم دیداری در طراحی داخلی مسکن در اولویت است،

- دوم: «فارغ از توجه به هم‌جواری و قلمرویابی» در روابط داخلی مسکن، با توجه به وزن نهایی گزینه‌ها در «ت ۱۱»، به طور مثال نمی‌توان فضای حمام را از نظر حریم دیداری (مصونیت دیداری) در اولویت پس از حریم شنیداری قرار داد و باید این موضوع در جانمایی پلان مد نظر باشد،

ت ۱۴ (بالا). اولویت‌های هم‌جواری فضاها از نظر حریم بویایی، مأخذ: نگارندگان. ت ۱۵ (پایین). اولویت‌های هم‌جواری فضاها از نظر حریم حرکتی، مأخذ: نگارندگان.

۳. مطابقت الگوهای رعایت حریم با حریم‌های چهارگانه

در ادامه برای طراحی پلان داخلی مسکن ایرانی-اسلامی، رعایت این حریم‌ها، با استفاده از الگوهایی که بیان می‌شود، قابل اجرا است، با توجه به مطالعات خانم اخوت^{۳۳} در بررسی ابعاد حریم، چهار الگوی پیشنهادی رعایت حریم از خرد شدن یک فضای کامل و تبدیل آن به تک‌فضاها میسر شده است. این تعاریف حالتی هستند که از خرد کردن یک فضای یکپارچه و کلی با مجاورت‌های فضایی ایجاد می‌شوند و حریم ابعاد فضایی محسوب می‌گردند: در صورت خرد کردن یک فضای کامل خصوصیتی بروز می‌کند که بر حالات مختلف مجاورت‌های دو فضا دلالت خواهد کرد. گاه در بین آن دو فضا مانعی قرار می‌گیرد، گاه یکی از آن دو به نقطه‌ای دیگر منتقل می‌شود و بین آن دو فاصله ایجاد می‌شود، گاه آن قدر فضاها خرد خواهند گشت که برای رسیدن به فضای آخری باید از میان چندین فضای دیگر عبور کرد و درنهایت یک فضا با قرارگیری بین فضاهای دیگر شرایطی خواهد یافت که می‌توان آن را حلقه اتصال دیگر فضاها دانست^{۳۳}. در «ت ۱۶» نماد الگوها در طراحی پلان داخلی مسکن ایرانی-اسلامی نشان داده شده است.

با توجه به الگوهای رعایت حریم یادشده می‌توان این موارد را به حریم‌های چهارگانه در مسکن ارتباط داد که راهکارهایی در زمینه چیدمان فضاها نسبت به هم هستند (ت ۱۷).

نتیجه‌گیری

حریم با بیان چگونگی روابط بین فضاهای داخلی مسکن در ایجاد سبکی از زندگی صحیح می‌تواند باعث تقویت حریم روانی افراد گردد و شأن انسان را با توجه به نیازهای انسانی و فرهنگی در گستره‌ای از بایدها و نبایدهای فرهنگی و اجتماعی سامان دهد و سبب پایداری گردد. درواقع روش سلسله‌مراتبی نوعی ابزار است برای تبیین بایدها و نبایدهای حضور حریم‌های چهارگانه در مسکن

حمام	توالت	پذیرایی	نشیمن	ورودی	اتاق فرزندان	اتاق والدین	آشپزخانه
۱/۹۳۵	۰/۶۸۷	۷/۱۵۶	۵/۲۴۴	۸/۶۹۶	۷/۵۴۹	۴/۸۳۸	آشپزخانه
۰/۴۰۰	۰/۱۴۲	۱/۴۷۹	۱/۰۸۳	۱/۷۹۷	۱/۵۶۰	۰/۲۰۶	اتاق والدین
۰/۲۵۶	۰/۰۹۱	۰/۹۴۷	۰/۶۹۴	۱/۱۵۱	۰/۶۴۰	۰/۱۳۲	اتاق فرزندان
۰/۲۳۲	۰/۰۷۹	۰/۸۲۲	۰/۶۰۳	۰/۸۶۸	۰/۵۵۶	۰/۱۱۴	ورودی
۰/۳۶۹	۰/۱۳۱	۱/۳۶۴	۱/۶۵۸	۱/۴۳۹	۰/۹۲۲	۰/۱۶۴	نشیمن
۰/۲۷۰	۰/۰۹۶	۰/۷۳۲	۱/۲۱۵	۱/۰۵۴	۰/۶۷۶	۰/۱۳۹	پذیرایی
۲/۸۱۶	۱۰/۴۱۶	۷/۶۲۳	۱۲/۶۵۸	۱۰/۹۸۹	۷/۰۴۲	۱/۴۵۵	توالت
۰/۳۵۵	۳/۶۹۷	۲/۷۰۹	۴/۴۹۳	۳/۹۰۱	۲/۵۰۰	۰/۵۱۶	حمام

حمام	توالت	پذیرایی	نشیمن	ورودی	اتاق فرزندان	اتاق والدین	آشپزخانه
۰/۲۸۶	۰/۷۰۴	۲/۲۱۷	۱/۱۲۱	۱/۴۶۶	۱/۱۱۲	۰/۲۹۹	آشپزخانه
۰/۹۵۶	۲/۳۵۴	۷/۴۱۰	۳/۷۴۹	۴/۹۰۲	۳/۷۱۹	۳/۳۴۲	اتاق والدین
۰/۲۵۷	۰/۷۰۶	۱/۹۹۲	۱/۰۰۷	۱/۳۱۷	۰/۲۶۸	۰/۸۹۸	اتاق فرزندان
۰/۱۹۵	۰/۴۸۰	۱/۵۱۱	۰/۷۶۴	۰/۷۵۸	۰/۲۰۳	۰/۶۸۱	ورودی
۰/۲۵۵	۰/۶۲۸	۱/۹۷۶	۱/۳۰۷	۰/۹۹۲	۰/۲۶۶	۰/۸۹۱	نشیمن
۰/۱۲۹	۰/۳۱۷	۰/۵۰۵	۰/۶۶۱	۰/۵۰۱	۰/۱۳۴	۰/۴۵۱	پذیرایی
۰/۴۰۶	۳/۱۴۷	۱/۵۹۲	۲/۰۸۲	۱/۵۷۹	۰/۴۲۴	۱/۴۱۹	توالت
۲/۴۶۳	۷/۷۵۱	۳/۹۲۱	۵/۱۲۸	۳/۸۹۱	۱/۰۴۶	۳/۴۹۶	حمام

– سوم: «فارغ از توجه به قلمرویی» در روابط داخلی مسکن، با توجه به «ت ۱۲ تا ۱۵»، هر فضا نسبت به فضای دیگر در خصوص رعایت هریک از حریم‌های چهارگانه، دارای اولویت هم‌جواری است، بدین صورت که دو فضای آشپزخانه و اتاق

فرزندان از نظر حریم شنیداری در اولویت هم‌جواری هستند، ولی لزوماً از بعد توجه به قلمرویی این امکان‌پذیر نیست، – چهارم: «رعایت حریم با هم‌جواری مناسب و توجه به قلمرویی»، در این امر، قلمروهای داخلی در مرحله قبل از تعیین هم‌جواری فضاها در اولویت توجه هستند، قلمرو و هم‌جواری فضاها دو عامل تعیین‌کننده حریم هستند و قلمرو کلیت هم‌جواری‌ها را معین می‌کند. در واقع، به منظور چینش نهایی فضاها برای طراحی اولیه و چگونگی انعطاف فضاها در تغییرات آینده توسط کاربر، روندی از کل به جزء در این مشخصه بروز می‌کند. توجه به این موضوع، رویکرد متفاوت در طراحی پلان‌ها نسبت به گونه‌های غربی است، درحقیقت با این نگرش، معمار نوعی از شیوه روابط داخلی را تعیین می‌کند که هم ایرانی است (در تعیین قلمروها) و هم اسلامی (در تعیین حریم‌ها) و توانسته نیاز کاربر امروز را وابسته به فرهنگ او برآورده کند، که هم امروزی است و هم شاکله‌ی خود را از بنیان‌های فکری صحیح زمینه خود دارد (ت ۱۹).

الگو	مصادیق	نماد
مانع	جلوگیری از نفوذ توسط مرزهای آن فضا با موانع سه‌گانه صلب (دیوار، در)، نیمه‌صلب (نیم‌دیوار، دالان، پارتیشن)، روان‌شناسانه (جزئیات کف‌سازی، پله)	
فاصله	عمق یک فضا از فضاها دیگر	
مرتب‌ه	تعداد مراحل (فضاها) رسیدن به یک فضا	
حلقه	فضای توزیع شده میان فضاها دیگر	

۳۲. نک: هانیه اخوت، «بررسی تطبیقی ابعاد حریم در مسکن سنتی و معاصر با استفاده از مدل تحلیلی BDSR». ۳۳. اخوت، همان، ص ۹۹.

ت ۱۶ (بالا). الگوهای کلی رعایت حریم، مأخذ: نگارندگان. ت ۱۷ (پایین). مطابقت الگوهای رعایت حریم با حریم‌های چهارگانه، مأخذ: نگارندگان.

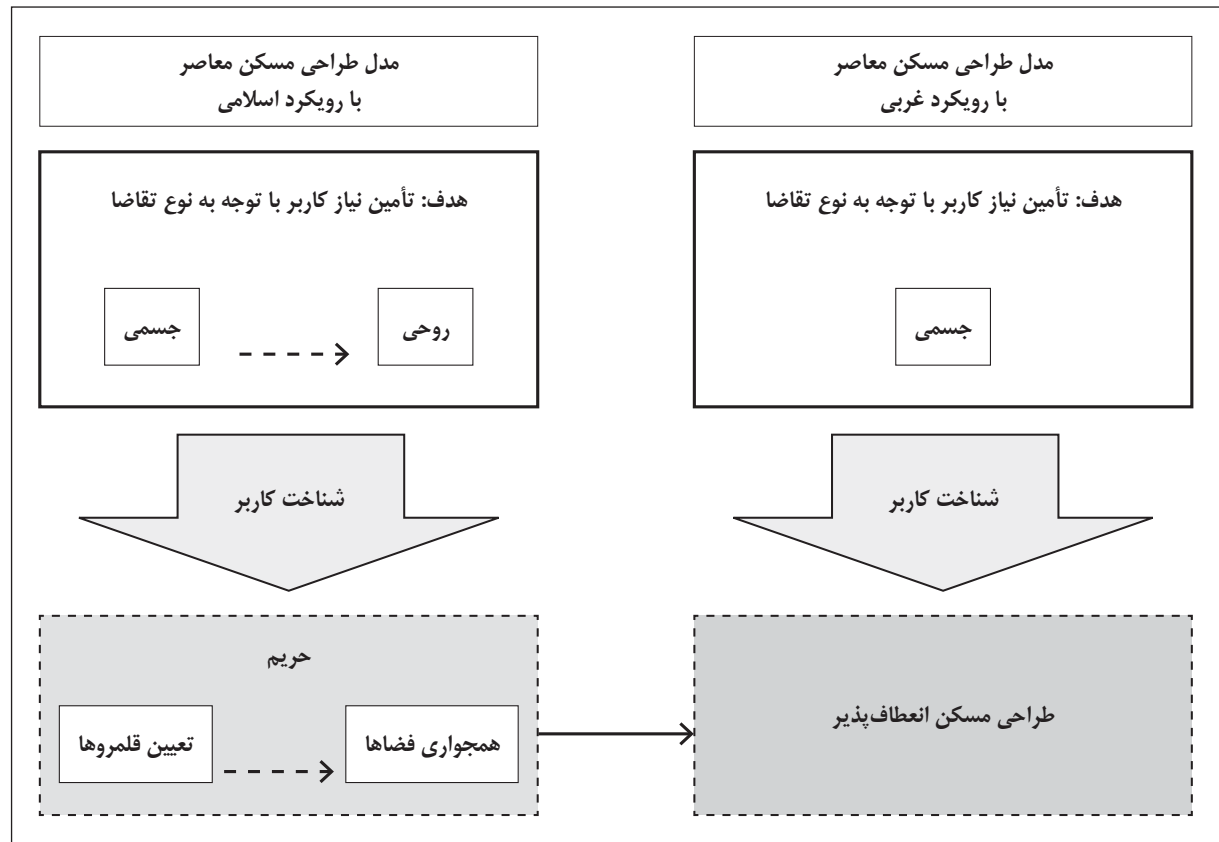
دیواری	شنیداری	بویایی	حرکتی	
دیوار، در، نیم‌دیوار: در صورت بودن در یک تراز برابر، ارتفاعی بیشتر از خط دید افراد با قد نرمال داشته باشد، پارتیشن، پله: اگر فضای خواهان مصونیت دیداری در تراز ارتفاع بالایی باشد.	دیوار، در	دیوار، در	دیوار، در، نیم‌دیوار: اگر نفوذی نداشته باشد، پارتیشن، پله، دالان، جزئیات کف‌سازی: با تغییر در نوع حرکت، نوعی تغییر ارزش فضایی احساس می‌گردد.	مانع
در صورتی قابل قبول است که در این فاصله تغییر درجه دید به فضا ایجاد شده باشد و یا اینکه همراه با موانع صلب و نیمه‌صلب باشد، به‌تنهایی قابل استناد قطعی نیست.	هرچه فاصله بیشتر باشد، مصونیت ایجادشده بالاتر خواهد رفت و یا موانع صلب‌تر بیشتر خواهد شد.	هرچه فاصله بیشتر باشد، مصونیت ایجادشده بالاتر خواهد رفت و یا موانع صلب‌تر بیشتر خواهد شد.	فاصله به همراه تغییر درجه دید به فضا، همراه بودن با موانع سه‌گانه، فاصله به‌تنهایی رعایت حریم حرکتی را شامل نمی‌گردد.	فاصله
هرچه مراحل رسیدن به فضا بیشتر باشد از نظر دیداری مصون‌تر است.	هرچه مراحل رسیدن به فضا بیشتر باشد از نظر شنیداری مصونیت بیشتری ایجاد می‌کند.	هرچه مراحل رسیدن به فضا بیشتر باشد از نظر بویایی مصون بیشتری ایجاد می‌کند.	هرچه مراحل رسیدن به فضا بیشتر باشد از نظر دیداری مصون‌تر است.	مرتب‌ه
یک فضا اگر حلقه باشد، نمی‌تواند از نظر دیداری مصون باشد.	یک فضا اگر حلقه باشد، نمی‌تواند از نظر شنیداری مصونیت ایجاد کند. در صورت حلقه بودن موانع صلب لازم است.	یک فضا اگر حلقه باشد، نمی‌تواند از نظر بویایی مصونیت ایجاد کند. در صورت حلقه بودن موانع صلب لازم است.	یک فضا اگر حلقه باشد، نمی‌تواند از نظر حرکتی مصون باشد.	حلقه

با توجه به توضیحات قبل، می‌توان نقش تحدیدکننده رعایت حریم‌های چهارگانه در روابط فضاهای داخلی مسکن ایرانی-اسلامی را بدین صورت مطرح کرد که:

– در طراحی اولیه نقش بالفعل دارند: در ابتدا به منظور تعیین روابط صحیح در طراحی مسکن، به طور کلی، حریم تعیین‌کننده شکل هم‌جواری فضاها از بعد همجنسی آن‌ها در رعایت حریم‌ها و در قلمروهای صحیح است.

– و در مرحله ثانویه (تغییرات کارکردی به دلیل بازسازی)

	حمام	توالت	پذیرایی	نشیمن	ورودی	اتاق فرزندان	اتاق والدین	آشپزخانه
حریم دیداری	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
حریم شنیداری	۳	۲	۳	۳	۲	۲	۲	۳
حریم بویایی	۴	۴	۴	۴	۳	۴	۴	۴
حریم حرکتی	۲	۳	۲	۲	۴	۳	۳	۲

ت ۱۸ (بالا). اولویت‌بندی رعایت حریم‌های چهارگانه با توجه به اوزان نهایی در مورد فضاهای داخلی، مأخذ: نگارندگان.

ت ۱۹ (پایین). حریم، وجه تمایز طراحی مسکن انعطاف‌پذیر در غرب و ایران، مأخذ: نگارندگان.

این حالت حریم با کارکرد کنترل‌کننده طرح معماری به روش کمی، که در این بخش بیان شد، به کمک طراح می‌آید. درحقیقت با مبحث قابلیت انعطاف در زمان‌های گوناگون شکل جدیدی از پلان‌ها مطرح می‌شود که دقت در رعایت حریم‌ها در هر ارتباط فضاها با هم می‌تواند با جداول این پژوهش بررسی گردد.

نقش بالقوه و کنترل‌کننده دارند: همان‌طور که بیان شد، قابلیت انعطاف‌پذیری فضاها، به دلیل تغییرات احتمالی در آینده، با توجه به فضاهای بالقوه و قابلیت‌های جابه‌جایی فضاها با هم، باید با رعایت حریم باشد تا تغییرات در طرح معماری از ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی تعریف‌شده در ابتدای طراحی دور نگردد، در

منابع و مأخذ

طریحی، فخرالدین بن محمد. مجمع البحرین، قم: انتشارات صدرا، بی‌تا.
گروتز، یورگ. زیبایی‌شناسی در معماری، ترجمه مجتبی دولتخواه و سولماز همنی، تهران: نشر دولت‌مند، ۱۳۸۹.
لنگ، جان. آفرینش نظریه معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیط)، ترجمه علیرضا عینی‌فر، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۳.
محتشم، آرزو. بررسی تطبیقی مفاهیم انعطاف‌پذیری، عوامل ایجاد و جایگاه آن در مسکن با رویکرد اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بین‌المللی امام رضا، ۱۳۹۴.
محمدی، جمال و دیگران. «اولویت‌سنجی مکانی توسعه فضاهای سبز و پارک‌های شهری، با استفاده از روش AHP، نمونه موردی: شهر میاندوآب»، در نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ش ۲ (بهار ۱۳۹۱)، ص ۴۱-۶۲.
مؤمنی، منصور و علیرضا شریفی سلیم. مدل‌ها و نرم‌افزارهای چندشاخصه، تهران: مؤلفین، ۱۳۹۰.
هال، ادوارد. بعد پنهان، ترجمه منوچهر طبیبیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۳.
Galfetti, Gustau Gili. "Introduction Pisos Piloto", in *Dwelling: Architecture And Modernity*, No. 2) 2003(, pp. 87-102.
Till, J. & T. Schneider. "Flexible Housing: The Means To The End", in *Journal of Arq*, No. 9 (2005), pp. 287-296.

آذر، عادل و علی رجب‌زاده. تصمیم‌گیری کاربردی رویکرد MADM، تهران: انتشارات نگاه دانش، ۱۳۸۹.
این منظور، محمد بن مکرم. لسان العرب، قم: انتشارات صدرا، بی‌تا.
اخوت، هانیه. «بررسی تطبیقی ابعاد حریم در مسکن سنتی و معاصر با استفاده از مدل تحلیلی BDSR»، در مسکن و محیط روستا، ش ۱۴۲ (تابستان ۱۳۹۲)، ص ۹۷-۱۱۲.
بنتلی، ای‌ین و دیگران. محیط‌های پاسخ‌ده، ترجمه مصطفی بهزادفر، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت، ۱۳۹۱.
توکلی، مرتضی و دیگران. «کاربرد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی در تعیین اولویت بخش‌های اقتصادی، مطالعه موردی شهرستان نیشابور»، در فصلنامه روستا و توسعه، ش ۴ (زمستان ۱۳۸۸)، ص ۷۷-۹۸.
حیبی، سیدمحسن و همکاران. مسکن حداقل، تهران: مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، ۱۳۶۷.
زبردست، اسفندیار. «کاربرد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای»، در هنرهای زیبا، ش ۱۰ (زمستان ۱۳۸۰)، ص ۱۳-۲۱.
فیض کاشانی، محمد بن مرتضی. علم‌الیقین، قم: انتشارات بیدار، ۱۴۰۶ ق.
طبرسی، حسن بن فضل. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، به کوشش هاشم رسولی، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲.